

SOCIAAL

Sociale activering: worden de slachtoffers schuldigen?

Dirk Geldof

Einde vorig jaar verscheen het "Jaarboek Armoede en Sociale Uitsluiting 1997". Het Jaarboek biedt voor de zesde keer op rij een overzicht van armoedecijfers en studiegegevens in ons land, alsook een overzicht en analyse van het gevoerde beleid. De editie 1997 schetste opnieuw geen rooskleurig beeld. Het aantal bestaansminimumtrekkers is opnieuw gestegen, tot net geen 80.000 begin 1997. Ondertussen is de kaap van de 80.000 zo goed als zeker overschreden: nog nooit moesten in ons land zoveel mensen een beroep doen op het OCMW. Het aantal mensen met financiële problemen bij het terugbetalen van leningen nam eveneens toe.

Ook op de arbeidsmarkt blijft het dringen. De officiële werkloosheidscijfers dalen licht: ons land telt momenteel nog zo'n 450.000 Uitkeringsge-rechtigde Volledig Werklozen. Maar die daling is vooral aan statistische ingrepen te danken. De categorie oudere (vergeten) werklozen is drastisch gestegen doordat minister Smet de leeftijdsgrens verlaagde. De wet van de communicerende vaten zorgt dan wel voor een daling van de publieke werkloosheidscijfers, de uitkeringen voor de oudere werklozen moeten wel uit eenzelfde RVA-kas worden betaald. De tweede statistische ingreep vormen natuurlijk de schorsingen. "Uw recht op sociale zekerheid" was de slogan in 1995. In 1996 werden liefst 63.000 werklozen van "hun recht op sociale zekerheid" geschorst, meer dan de helft omwille van langdurige werkloosheid.

Op beleidsvlak gaat het ondertussen niet echt vooruit. De opvolging van het Algemeen Verslag over de Armoede loopt moeizaam en traag. Het

Sociaal Impulsfonds, het paradepaardje van (stedelijk) armoedebeleid op Vlaams vlak, komt langzaam op gang, maar het is nog te vroeg voor een evaluatie.

Nu dit voorjaar de Smet-banen op gang komen, is *sociale activering* de nieuwste beleidstrend. Niet alleen in België, maar in heel Europa wordt er geactiveerd. Maar wie of wat wordt er geactiveerd? Gaat het om activering van de werkloosheidsuitkering, van de werklozen, van het beleid of van de werkgevers? Is activering een stap naar een garantie van het recht op arbeid, of leidt het tot een uitsluiting van het recht op uitkering, dat steeds voorwaardelijker wordt? Emanciperend of disciplinerend? Het activeringsdebat vormt de rode draad doorheen het Jaarboek Armoede en Sociale Uitsluiting 1997 en was ook onderwerp van een colloquium einde november. Wat volgt is een schets van de achtergronden van het activeringsdebat.

I. Sociale activering als modetern

Op 20 en 21 november 1997 werd in Luxemburg een Buitengewone Europese Raad over Werkgelegenheid gehouden. Eén van de conclusies luidde:

“53. Transition from passive measures to active measures.

Benefit and training systems (where that proves necessary) must be reviewed and adapted to ensure that they actively support employability and provide real incentives for the unemployed to seek and take up work or training opportunities. Each Member State will endeavour to increase significantly the number of persons benefiting from active measures to improve their employability. In order to increase the numbers of unemployed who are offered training or any similar measure, it will in particular fix a target, in the light of its starting situation, of gradually achieving the average of the three most successful Member States, and at least 20%.”

(Conclusions of the presidency, Luxemburg 20/21 November 1997, 53-54)

Deze conclusie sluit perfect aan bij de beleidstrend in een aantal West-Europese landen, waarbij vele sociale maatregelen vandaag in het kader van de activering worden geplaatst. Er is sprake van activering in het bijstands- en in het werkloosheidsbeleid. Meer algemeen spreekt men van activering van de sociale zekerheid of van de verzorgingsstaat.

Voor sociale wetenschappers past het thema in het debat over de toekomst van de verzorgingsstaat, met daarbij steeds weer nieuwe invullingen van de zogenaamde *nieuwe sociale kwestie*. Deze wordt meestal verengd tot de vraag hoe de groeiende groep van laaggeschoolde en/of langdurig werklozen en bijstandsafhankelijken opnieuw te betrekken bij de maatschappij, al dan niet via de (arbeids)markt. Het probleem wordt beperkt tot de structurele kloof tussen overwegend hooggeschoolde insiders en een (groeiende) groep van overwegend laaggeschoolde outsiders. De vraag is of we de nieuwe sociale kwestie op het einde van de 20ste eeuw niet aanzienlijk ruimer moeten interpreteren.

Staat in de laatmoderne risicomaatschappij (Beck, 1986; Geldof, 1997) niet eerder onze omgang met betaalde en onbetaalde arbeid ter discussie, rekening houdend met de ecologische grenzen die men in het verleden (en tot vandaag) negeerde? De Nederlandse socioloog Raf Jansen (1990) spreekt over de verarming van mens én milieu als nieuwe sociale kwestie. De engere benadering van de zogenaamde nieuwe sociale kwestie, zoals we die ondermeer vinden bij de Franse socioloog Pierre Rosanvallon (1995), maakt daar dan een belangrijk deel van uit.

Binnen die enge benadering van de nieuwe sociale kwestie hebben beleidsmakers en sociale wetenschappers in verschillende Europese landen zich het concept sociale activering relatief snel eigen gemaakt. Vandaag nemen ze activeringsmaatregelen, waarbij ze mensen die uitgesloten zijn van de arbeidsmarkt en leven van een uitkering zo snel mogelijk weer maatschappelijk willen te integreren. Deze integratie kan en moet in de meeste programma's uitsluitend via de arbeidsmarkt verlopen, of preciezer: via de onderkant van de arbeidsmarkt.

In België kwam de politieke doorbraak van het activeringsdiscours er ondermeer met het (verder) openstellen van tewerkstellingsprogramma's voor bestaansminimumtrekkers, en vooral met de begin 1998 gestarte activering van de werkloosheidsuitkeringen, de zogenaamde “Smetbanen” en de “doorstromingscontracten”. Beide laatste maatregelen houden in dat de werkloosheidsuitkering als een loonsubsidie ter beschikking komt van de werkgever uit de privésector of uit de openbare sector. Toch is de werkelijkheid van de activering ook in België niet zo nieuw, denken we maar aan de integratiecontracten voor jonge bestaansminimumtrekkers, die in 1993 werden ingevoerd en sterk geïnspireerd zijn op het Franse stelsel van het “Revenu minimum d'insertion”. Ook de zogenaamde klusjesdiensten of Plaatselijke Werkgelegenheidsagentschappen (PWA's) passen in een activeringslogica.

Wat heeft men nu met sociale activering op het oog? Sommigen zien activering als een vorm van disciplineren, waarbij er een eind moet komen aan het veronderstelde feit dat sociale uitkeringen van vangnetten tot hangmatten zijn uitgegroeid.

Dergelijke disciplinerende gaat vaak hand in hand met budgettaire saneringen. Maar er zijn ook positieve geluiden. Vanuit een emanciperend burgerschapspectief gaat het er om dat de overheid meer moet doen dan alleen via uitkeringen de maatschappelijke uitsluiting financieel compenseren. In dat geval bouwt men verder op de oorspronkelijke invulling van het activeringsconcept in de welzijnssector.

In deze tekst probeer ik enkele grote lijnen achter de activeringsdiscussies te ontwaren. Wat is de herkomst van het activeringsdiscours? Welke zijn de achterliggende ideologieën? Hoe moeten we de beleidsmaatregelen situeren, wat zijn de mogelijkheden en gevaren? De kernvraag is of en hoe activering een antwoord kan bieden op sociale uitsluiting. Of leidt activering tot meer uitsluiting?

2. De doorbraak van het activeringsdenken

Waarom kent het activeringsdenken juist vandaag een toenemende populariteit? De werkloosheid vormt reeds twee decennia één van de belangrijkste sociale problemen in de Europese welvaartsstaten. Een eerste verklaring ligt in een veranderde inschatting van de werkloosheidsproblematiek. In de jaren '80 werd het werkloosheidsvraagstuk in beleidskringen nog gereduceerd tot een hoofdzakelijk conjunctureel probleem of tot een mismatch op de arbeidsmarkt, waar een scholings- en opleidingsbeleid een antwoord op moest bieden.

Pas in de jaren '90 erkenden beleidsmakers schoorvoetend *het structurele karakter van de werkloosheid*. We evolueerden van een "jobless growth" bijna naar een "jobloss growth". Verder groeide een consensus over nieuwe breuklijnen en risicogroepen: vooral laaggeschoolden kregen het steeds moeilijker op de arbeidsmarkt.

Die hoge werkloosheid weegt zwaar op *de budgetten van de sociale zekerheid*. Dit werd vooral problematisch toen in de jaren '90 de lidstaten van de Europese Unie zware saneringen van het overheidsbudget nastreefden om de 3 procent-norm van Maastricht te halen, één van de voorwaarden voor toetreding van een lidstaat tot de Europese muntunie.

De *rapporten van de OESO* vormden voor een aantal landen waaronder België eveneens een

belangrijke incentive voor het activeringsbeleid. De OESO bekritiseerde herhaaldelijk de zogenaamde gulheid van het Belgische werkloosheidsstelsel, waar in de jaren '80 amper een beperking van de duurtijd bestond. Zo werd ondermeer in België een verstrengd schorsingsbeleid van werklozen in de jaren '90 mee gelegitimeerd op basis van de OESO-rapporten, waarbij vooral de schorsing van "abnormaal langdurig werklozen" de hoogte inging.

De pleidooien van de OESO voor een meer actief arbeidsmarktbeleid sloten op een merkwaardige en bijna perverse manier aan bij een veeleer sociaal geïnspireerd jargon. Dit laatste werd mee geïnspireerd door de Franse socioloog Pierre Rosanvallon. De toonzetting van het activeringsdebat gebeurde in België in belangrijke mate vanuit zijn boek *La nouvelle question sociale* (1995). Dit boek zorgde voor de doorbraak van een vertoog waarin men spreekt van de overgang van een "compenserende" naar een "activerende" verzorgingsstaat. De centrale vraag bij Rosanvallon is of de Europese stelsels van sociale zekerheid niet teveel op een passieve manier uitsluiting (bijvoorbeeld uit de arbeidsmarkt) vergoeden en te weinig doen om actief bij te dragen tot een herintegratie van de betrokkenen. Dit verhaal bouwt verder op het denken in termen van sociale grondrechten, waaronder het recht op arbeid, als instrument in de strijd tegen de sociale uitsluiting. Het boek van Rosanvallon en de reacties erop vormden de catalysator voor wat al aan gang was inzake contractualisering en activering.

Het samenvallen van deze verschillende ontwikkelingen heeft er toe geleid dat activering vandaag tot een zeer diffuus concept is verworven. Het is dan ook belangrijk de verschillende invalshoeken meer schematisch te bekijken. In de volgende paragraaf schets ik de toepassing van sociale activering in het bijstands-, werkgelegenheids- en welzijnsbeleid. Vervolgens beschrijf ik vier ideologische invalshoeken van waaruit het activeringsdiscours en het activeringsbeleid worden gevoed.

3. Activering in het bijstands- en werkgelegenheidsbeleid versus activering in het welzijnsbeleid

We onderscheiden activeringsmaatregelen en methodieken in drie beleidsdomeinen. Het eerste vormt sociale activering in het *bijstandsbeleid*. Hier vormen de Franse Revenu Minimum d'Insertion en de erop geïnspireerde Belgische integratiecontracten voor jonge bestaansminimumtrekkers de bekendste voorbeelden. In andere gevallen gaat het er ook om dat bijstandstrekkers uitdrukkelijk toegang krijgen tot de werkgelegenheidsmaatregelen die zich tot (langdurige) werklozen richten.

Daarnaast kennen we activeringsmaatregelen in het *werkgelegenheidsbeleid*. Naast de nieuwe Smet-banen en de doorstromingscontracten waren er de PWA's. Ook het begeleidingsplan voor langdurig werklozen en de Weer-Werk-actie hebben activeringsaspecten. In het Belgische debat wordt ook het verstrenge schorsingsbeleid, waarbij werklozen van het recht op een uitkering worden geschorst, als een activeringsmaatregel geduid: niet door het beleid, wel door het onderzoeksveld. De waaier aan maatregelen is groot. Het gaat om combinaties van werk en uitkering: workfare in strikte zin, waarbij men verplicht moet werken om de uitkering te behouden, is voorlopig eerder uitzonderlijk.

Workfare in ruime zin komt meer en meer voor: het verrichten van partiële arbeidsactiviteiten wordt aangemoedigd met behoud van (een deel) van de uitkering. In andere gevallen wordt de uitkering als loonsubsidie ter beschikking gesteld van de werkgever. Een meer intensieve en een meer persoonlijke begeleiding van werklozen bij het zoeken naar werk of opleiding is één van de meest voorkomende activeringsvormen. Na de besluiten van de Buitengewone Europese Raad over Werkgelegenheid in Luxemburg van november 1997 wil de Belgische Regering werk maken van de invoering van een vormingsplicht voor (jonge en/of langdurig) werklozen. Vaak gaat dit samen met het afsluiten van een begeleidings- of integratiecontract, waarbij de uitkeringsinstantie en de uitkerings-trekker wederzijds engagementen op papier zetten, op initiatief van de sociale dienst. Het meest opvallend in de Vlaamse en Nederlandse context is echter dat het denken in termen

van sociale activering reeds veel langer bestond in de *welzijnssector*, zeker in het *opbouwwerk* en het *vormingswerk*. Tot vandaag vormt activering een basismethodiek in het sociaal-cultureel werk.

“Activering is de centrale missie van het huidige sociaal-cultureel werk. Daaronder verstaat men het doelgericht interveniëren om mensen te motiveren tot ander gedrag, gericht op emancipatie en zelfredzaamheid. Het is een combinatie van individuele beïnvloeding, cultuurverandering en het toegankelijk maken van nieuwe mogelijkheden. Vanuit een vertrouwensrelatie worden mensen in aanraking gebracht met mogelijkheden die ze eerst niet kenden of waarvoor ze zichzelf niet capabel achtten.” (Vlaar, 1994: 13).

Activering gaat hier om het aanreiken van know how vanuit het sociaal-cultureel werk om burgers te helpen bij een kritische participatie aan de maatschappij. In het welzijnswerk kan activering zeker niet worden herleid tot een directe aanpassing aan de dominante maatschappelijke eisen.

De wortels van het huidige activeringsdiscours in het bijstands- en werkgelegenheidsbeleid liggen dus ten dele bij het welzijnswerk. Het is daarbij opvallend hoe activering in het welzijnswerk synoniem is voor emanciperend werken, betrokkenen kansen bieden en aanzetten tot participatie. Er wordt wel gewezen op het invullen van plichten en het opnemen van verantwoordelijkheden, maar noch in de methodiekbeschrijvingen, noch in de praktijk van de projecten, is er sprake van sancties, van verplichting, van een disciplinerende aanpak.

Uit het voorgaande werd al duidelijk dat dit bij activeringsmaatregelen in de bijstand of in het werkgelegenheidsbeleid wel anders ligt. Niet alleen de context verschilt van die van de welzijnssector, ook de invalshoek is anders. Bij de inpassing van activering in het bijstands- en werkgelegenheidsbeleid geraakte het concept verweven met andere invullingen en doelstellingen. Er is daarbij sprake van een perversivering van het oorspronkelijke concept. Waar komt de meer disciplinerende invulling van sommige activeringsmaatregelen vandaan? Hoe verhoudt activering vanuit het perspectief van de welzijnssector zich tot de huidige beleidsmaatregelen?

4. Een sociaal verhaal met uiteenlopende ideologische wortels

De aantrekkelijkheid van het activeringsconcept voor beleidsmakers schuilt deels in de vaagheid ervan. Activering verbergt vandaag verschillende ideologische ladingen. Dit leidt tot een verwarrend en geperverteerd gebruik van de term. De concreetheid van de beleidsmaatregelen staat haaks op de conceptuele vaagheid, die voortvloeit uit de erg uiteenlopende bronnen waaruit het activeringsverhaal groeide. Waar liggen de wortels van het huidige activeringsverhaal?

Het huidige beleid rond sociale activering bouwt in belangrijke mate verder op het economische pleidooi voor een actief arbeidsmarktbeleid. Zo'n actief arbeidsmarktbeleid is niet hetzelfde als sociale activering, wat zich meer op de (individuele) steuntrekkers richt dan op de hele werking van de arbeidsmarkt. Maar naast het economisch verhaal wordt sociale activering in belangrijke mate gelegitimeerd door een viertal sociale analyses of invalshoeken.

4.1. Activering als disciplinerende reactie op bijstandsafhankelijkheid

Eén van de sporen gaat duidelijk terug op de conservatieve ideeën over de zogenaamde *culture of dependency* in de Verenigde Staten. Auteurs als Charles Murray (1984) stelden daar dat de sociale bescherming contraproductief was geworden voor de maatschappij en de betrokkenen. Te genereuze sociale uitkeringen, eventueel gecombineerd met informele inkomsten, hielden mensen af van (de noodzaak om) te zoeken naar een job, stimuleerden het ontbinden van relaties of vormden voor bijstandsmoeders een rem op de bereidheid om te huwen. Dit alles leidde volgens Murray tot het ontstaan van een eigen cultuur van afhankelijkheid van de uitkeringen. De beste stimulansen volgens Murray vormen straffen: sociaal beleid moet eerder de stok dan de wortel gebruiken. De disciplinerende invalshoek staat centraal.

Hervormers van het Amerikaanse welvaartssysteem hebben een lange traditie om zich te richten op de individuele kenmerken van de steuntrekkers. Ofwel zet men deze traditie voort, negeert men de enorme transformaties in onze economie, en probeert men het gedrag van

een kleine groep steuntrekkers te veranderen. Ofwel breekt men met deze traditie en richt men zich op de meer fundamentele problemen (Axinn, Stern, 1988: 119). De vraag of en in welke mate activeringsmaatregelen enkel op het individu gericht zijn, of eerder bijdragen tot een structurele oplossing, is essentieel voor de beoordeling van de huidige beleidstrend.

Amerikaanse en Europese studies hebben de culpabiliserende these van de afhankelijkheidscultuur zwaar bekritiseerd en ontkracht (zie ondermeer Katz, 1990: 151-156; Dean, Taylor-Gooby, 1992). Desondanks blijven soortgelijke redeneringen ook bij ons herkenbaar, zij het in afgezwakte vorm. Wie spreekt over de bijstand als een hangmat in plaats van een vangnet, denkt binnen dit raamwerk. De impliciete oplossingsstrategie bestaat dan al snel uit het terugschroeven van de uitkeringen, het beperken van toegang en duur of het invoeren van bijkomende voorwaarden. In dit laatste geval komen we in de lijn van Amerikaanse systemen van *workfare* (in strikte zin), *learnfare* en zelfs *wedfare* of *bridefare*. Bij deze laatste gaat het om programma's waarbij ouders die een beroep doen op bijstand via supplementaire uitkeringen worden aangemoedigd om hun kinderweelde te beperken of om weer een gezin te vormen in geval ze apart leefden (Lammertyn, 1996a: 70).

Vele van deze maatregelen bevatten impliciet, soms zelfs expliciet, een negatieve houding tegenover de armen. Ze vertrekken vanuit een individueel schuldmodel (Vranken, Geldof, 1991: 89-93). Daarnaast blijkt er ook een normerende visie uit op wat maatschappelijke integratie is, of zou moeten zijn. Deze aanpak heeft steeds disciplinerende trekken en heeft meestal een daling van de overheidsuitgaven op het oog. De overheid legitimeert zich als strenge controleur die erover waakt dat de belastinggelden van de middenklasse zo zuinig mogelijk worden besteed, zeker ten aanzien van niet-productief geachte sociale uitgaven.

4.2. Activering uit angst voor de onderklasse

Een tweede bron waaraan het activeringsdiscours zich laaft, is het eveneens Amerikaans geïnspireerde onderklasse-debat. Hierin wordt meestal verwezen naar de werken van de Amerikaanse socioloog William Wilson (1989, 1990). Deze

schetst hoe de grondige sociale veranderingen van (Amerikaanse) binnenstedelijke buurten hebben geleid tot het ontstaan van een onderklasse. De sociale verandering blijkt uit een groeiende sociale dislocatie en uit de veranderende economische klassenstructuur van deze buurten. Het concept werd overgenomen in analyses van de Britse situatie en van de ontwikkelingen in West-Europa. De onderklasse-these bouwt verder op de klassieke klassen-analyses, maar zonder het expliciete doel van klassenstrijd.

Het ontstaan van een onderklasse lijkt weinig een aantrekkelijk perspectief. De bezorgdheid voor een definitieve breuk tussen de onderklasse en de rest van de maatschappij kan ingegeven zijn door bezorgdheid om de positie van de leden van de onderklasse. Een ander motief voor bezorgdheid om een maatschappelijke breuklijn kan de angst zijn van de middenklasse voor een groeiend dysfunctioneren van de maatschappij. De ongewenste effecten van het bestaan van een onderklasse worden als bedreigend ervaren door de andere burgers. Voorbeelden zijn vrees voor criminaliteit of voor de verspreiding van ziekten zoals TBC, maar ook een vrees op de formele (arbeids)markt voor een groeiende en verstorende informele economie. Vanuit deze bezorgdheid wordt een activerend beleid gezien als een middel om de kloof tussen de onderklasse en de rest van de maatschappij te overbruggen. De mengeling van sociale bewogenheid en eigenbelang was eveneens aanwezig bij het ontstaan van de Europese systemen van sociale bescherming (zie De Swaan, 1989). Activering is er dan op gericht om de kloof tussen de onderklasse en de rest van de maatschappij opnieuw te verkleinen, niet door een expliciete herverdeling van maatschappelijke middelen, maar door partiële en/of tijdelijke (her)integratie.

4.3. Activering als realisatie van sociale grondrechten

Een derde traditie van activeringsdenken gaat terug op het emancipatorisch potentieel van de sociale grondrechten. Het gaat ondermeer om het recht op arbeid, op sociale zekerheid of op behoorlijke huisvesting. In België werden deze sociale grondrechten pas begin 1995 in de grondwet ingeschreven. Het streven naar de realisatie van de sociale grondrechten sluit aan op

het streven naar burgerschap (zie Hubeau, 1995). In deze stroming situeert zich ook de activeringsbenadering zoals we die sinds de jaren '80 in de Vlaamse en Nederlandse welzijnssector terugvinden.

Het burgerschapsperspectief wordt verbonden met de problemen van sociale uitsluiting: men is uitgesloten van participatie aan of integratie in de maatschappij, uitgesloten van volwaardig burgerschap, wat een bedreiging vormt voor de sociale cohesie. In de meer angelsaksische traditie gaat het over uitgesloten zijn van de realisatie van sociale grondrechten. Vanuit deze benadering schiet de huidige sociale zekerheid tekort in de mate waarin ze — met wisselende doelmatigheid — enkel een financiële compensatie biedt voor sociale uitsluiting. Haar zeer grote verdienste is dat ze mensen voor armoede of bestaanonzekerheid behoedt.

Dit volstaat echter niet meer, wat een aanzienlijke verandering inhoudt in het denken over uitkeringen. Na de tweede wereldoorlog werd een uitkering gezien als een garantie voor sociale integratie: men kon participeren aan de consumptie, zelfs van meer dan alleen levensnoodzakelijke goederen. Vandaag benadrukt men dat de sociale grondrechten dan nog niet worden gerealiseerd. De overheid moet daadwerkelijke inspanningen doen voor de maatschappelijke reïntegratie van uitgesloten groepen. Rosanvallon spreekt van integratierechten. Zij verplichten de overheid tot een actief beleid, tot het garanderen van diensten. Dit ontslaat het individu niet van zijn verantwoordelijkheden of plichten, maar vereist dat daartegenover garanties staan. Uitkeringstrekkers moeten volgens deze benadering via sociale activering de kans of zelfs het recht krijgen om maatschappelijk zinvolle taken te vervullen, via formules tussen loon en uitkering, maar evenzeer tussen de private arbeidsmarkt, de publieke arbeidsmarkt en de sfeer van informele of autonome activiteiten.

4.4. Contractualisering als onderdeel van activering

Naast de drie expliciete ideologische componenten gaat activering vaak samen met vierde, meer vormelijk element, met name een toenemende contractualisering. Contractualisering is een ruimere tendens, waar bij heel wat active-

ringsmaatregelen gebruikt van wordt gemaakt via een contractuele overeenkomst tussen de overheid, meestal vertegenwoordigd door een hulpverlener of een ambtenaar, en de uitkerings-trekker.

Voorerst past de contractualisering in de toenemende juridisering van onze maatschappij. Het rationaliserings- en onttoveringsproces gaat verder, waarbij altijd nieuwe domeinen geformaliseerd geraken. Steeds meer afspraken tussen mensen of organisaties worden schriftelijk vastgelegd, soms na ellenlange onderhandelingen. Bij niet naleving worden ze vervolgens in toenemende mate juridisch aangevochten. Deze contractualiseringstendens zet zich ook door in de hulpverlening en in de omgang tussen de overheid en de rechthebbenden van sociale uitkeringen of diensten.

Terzelfdertijd past de toenemende contractualisering in een emancipatorisch perspectief, waarbij de hulpvrager als een volwaardige partner wordt gezien. Deze moet via maatwerk en individuele trajectbegeleiding naar het doel worden begeleid. Meestal gaat het hierbij om een job op de eerste of de tweede arbeidsmarkt. Deze meer persoonlijke, vaak gecontractualiseerde aanpak vormt een stap weg van de anonieme, bureaucratische eenvormigheid die eigen was aan de welvaartsstaat. In hoeverre is hier evenwel sprake van een contract, in de betekenis van een overeenkomst tussen twee gelijkwaardige partijen? De overeenkomst wordt immers vaak onder een zekere dwang afgesloten tussen de uitkeringverstrekkende instantie en de steuntrekker. Deze laatste heeft in sommige gevallen slechts dezelfde keuze als de ongeorganiseerde arbeider in de 19de eeuw: de contractuele voorwaarden aanvaarden of zonder inkomen vallen.

5. Problematisering van het activeringsdiscours

Achter het activeringsdiscours gaan dus zeer uiteenlopende finaliteiten schuil waarbij een sociaal aanvaardbaar vertoog van maatschappelijke (re)integratie wordt geperverteerd door maatregelen die gericht zijn tegen de armen of de steuntrekkers en die haaks staan op wat armoede- of werkloosheidsbestrijding zou moeten zijn. De uiteenlopende ideologische wortels en de

waaier aan maatregelen maken het debat niet eenvoudiger. Geregeld lopen discussies naast of door elkaar. We overlopen de belangrijkste argumenten en standpunten in het sociale debat.

5.1. Terug naar de caritas? De pervertering van de activeringspiste

Eén van de scherpste analyses vinden we bij de Vlaamse welzijnsspecialist Luc Notredame, die activering in een lange-termijnperspectief plaatst. Volgens Notredame gaat het bij activering vandaag in belangrijke mate om een moreel project, waarin een terugkeer naar een nieuwe vorm van de oude "caritas"-idee een rol speelt. Dit gebeurt door een terugdringen van de invalshoek van de sociale rechten, met een tussenstap waarbij rechten en plichten sterker contractueel met elkaar worden verbonden. Het gevolg is dat het recht op een uitkering of een bestaansminimum en op maatschappelijke dienstverlening wordt ondergraven.

Activering richt zich volgens Notredame te sterk op de uitkeringstrekkers, waar de hoeveelheid arbeidsplaatsen bij ongewijzigd beleid te beperkt blijft. De integrerende functies van arbeid worden wel in vele opleidingen van werklozen gerealiseerd, maar zelden of niet in de loonarbeid zelf. Vaak haken langdurig werklozen na korte tijd op de gewone arbeidsmarkt weer af omdat ze het tempo niet aankunnen. Met een boutade besluit Notredame dat in vele gevallen slechts wordt geleid naar uitbuiting en uitsluiting (in: Fret, 1997, 24-26). Activering zou leiden tot een afbouw van universele rechten en leiden naar meer selectiviteit en voorwaardelijkheid.

Nog andere gevaren loeren om de hoek. Zo zou activering verhullend werken: het zijn de uitkeringstrekkers die worden geactiveerd, maar ondertussen worden de instituties die uitsluiting produceren ongemoeid gelaten. Het probleem van werkloosheid of armoede wordt zo geïndividualiseerd, waarbij de slachtoffers van uitsluitingsprocessen als de schuldigen van hun (blijvende) uitsluiting worden gestigmatiseerd. Een effectieve herverdeling van financiële middelen, werk of macht blijft uit.

Deze kritiek werd ondermeer verwoord door De Rynck, die stelde dat "het pleidooi voor activering van de verzorgingsstaat baadt in dubbelzinnigheid. Het lijkt er op dat meer en

meer diegenen die in het steeds meer fragiele vangnet van de sociale zekerheid terechtkomen, op hun verantwoordelijkheid worden aangesproken voor het leveren van buurtdiensten of andere vormen van collectieve bijdragen. Voor sommigen is dit een zinvol perspectief naar nieuwe zinvolle arbeidsvormen. Anderen stellen dat de overheid de uitstoot van reguliere naar precare arbeidsvormen stimuleert, de activering van steuntrekkers als besparing op gewone diensten aanwendt en dat het bedrijfsleven en de gefortuneerde burgers er ondertussen helemaal niet toe worden aangezet om hun deel van de verantwoordelijkheid op te nemen. Rechten noch plichten zijn in de activerende verzorgingsstaat gelijk verdeeld. Zo lijkt het er meer en meer op dat het bedrijfsleven wel nog de baten mag opstrijken van de samenleving maar zich voor het overige helemaal niet verplicht hoeft te voelen om zich te engageren in de collectieve verantwoordelijkheid" (De Rynck, 1996b: 225).

Tenslotte is er de praktische vaststelling dat het activeringsbeleid ten dele vastloopt op een gebrek aan ondersteuning. Bij een evaluatie van de Belgische integratiecontracten bleek dat in vele Openbare Centra voor Maatschappelijk Welzijn (OCMW's) de maatregel louter formeel en bureaucratisch werd toegepast. Er waren op de sociale diensten onvoldoende maatschappelijk werkers om iedere jonge bestaansminimumtrekker een individuele begeleiding te geven (De Rynck, 1996a: 246-247).

5.2. De uitsluiting voorbij? Mogelijkheden van de activeringspiste

Daartegenover staan de positieve kanten en mogelijkheden van activering. Een relativerende vaststelling komt van Lammertyn, die stelt dat activering alleen maar een nieuwe naam is voor wat de welzijnsvoorzieningen en de OCMW's toch al moeten doen. Volgens Lammertyn is "voor de Openbare Centra voor Maatschappelijk Welzijn en voor andere welzijnsvoorzieningen in België het waarmaken van het ideeëngoed uitgedrukt met het begrip *activerende verzorgingsstaat* een nieuwe uitdaging. Voor een aantal onder hen is het een oproep om met meer radicaliteit verder te zetten wat ze nu reeds doen. Lang voor er van sociale integratiecontracten sprake was, begeleidden bepaalde diensten hun

cliënteel reeds vanuit die integratiefilosofie" (Lammertyn, 1996b: 206).

Anderen wijzen op de vernieuwende mogelijkheden die activering zou kunnen bieden. Voor het Centrum voor Sociaal Beleid is activering in de richting van de arbeidsmarkt een noodzakelijk antwoord op de (door hun beperkt omschreven) nieuwe sociale kwestie: "Die nieuwe sociale kwestie vraagt een wezenlijk nieuwe aanpak. Wij moeten de stap zetten naar een activerend beleid, en dan hebben we het over een beleid gericht op alle laaggeschoolden, niet enkel de formeel werklozen, maar ook de laaggeschoolde thuiswerkende vrouwen. Een activerend beleid is ook nodig omdat de marginalisering van de laaggeschoolden niet enkel en zelfs niet in de eerste plaats een armoedeprobleem is. Precies dat armoede-aspect van de problematiek is met succes ondervangen. Het is vooral een probleem van maatschappelijke integratie en sociaal-culturele cohesie. Wil men een verdere economische en politieke polarisering vermijden en op die manier het ideaal van de welvaartsstaat vrijwaren, dan is een radicale keuze voor jobs voor de laaggeschoolden onontkoombaar" (Cantillon, Marx, 1995: 34).

Het pleidooi voor activering van Cantillon en Marx wijst op een essentieel onderscheid in het activeringsbeleid. Belangrijk is de keuze voor *jobs* in de laatste zin van het citaat: het is een aanzienlijk ruimere invulling dan de vele activeringsmaatregelen die zich vandaag bijna uitsluitend op de activering van de uitkerings-trekkers richten. Neemt men de keuze voor jobs ernstig, dan betekent dit in de eerste plaats een keuze voor een activering van de arbeidsmarkt, eerder dan of zelfs in tegenstelling tot activering van de uitkeringstrekkers. Dat men die keuze wil maken, lijkt bij de huidige activeringsmaatregelen niet evident.

Een laatste omstreden effect vormt het kostenbesparend element. Op zich is een vermindering van het bedrag dat wordt besteed aan uitkeringen geen probleem, tenminste wanneer dit het gevolg is van het overbodig worden van de uitkering. Wanneer dit echter het gevolg is van meer disciplinerende maatregelen, waardoor mensen van het recht op een uitkering worden uitgesloten, kan dit bezwaarlijk als een positief element worden gezien. Verder

vergt activering een meer intense en persoonlijke begeleiding, wat veel arbeidsintensiever is dan een administratieve afhandeling van een uitkeringsaanvraag. Een onderbouwd activeringsbeleid vergt zeker in de beginfase extra personeelondersteuning en bevat dus niet direct een kostenbesparend element, eerder integendeel.

6. Op zoek naar beoordelingscriteria

6.1. De nood aan ordening in het debat.

Hoe verhouden die verschillende theoretische invalshoeken zich nu tot de beleidspraktijk? De verschillende bronnen van het activeringsdiscours maken het onverantwoord om eenduidige uitspraken over het geheel van de activeringsmaatregelen te doen. Om zicht te krijgen op de ontwikkelingen in het activeringsbeleid is het noodzakelijk enige ordening in de uiteenlopende maatregelen aan te brengen. In België lijkt het activeringsbeleid alvast op de slechte ruimtelijke ordening waarvoor ons land bekend is: in plaats van te vertrekken van duidelijke plannen, van een duidelijke aanvraagprocedure, en van de naleving hiervan, worden her en der initiatieven neergeplant of bestaande programma's verbouwd. Dit geeft niet alleen een chaotische indruk, maatregelen zijn vaak onvoldoende op elkaar afgestemd en een voorafgaande discussie waar men met het beleid en de sociale zekerheid naar toe wil, blijft zeldzaam. Na verloop van tijd heeft er echter stap voor stap een drastische verbouwing plaatsgevonden.

Activeringsmaatregelen zijn op basis van verschillende kenmerken te rangschikken. We kunnen naar de formele of technische toepassing kijken. Is de activeringsmaatregel vrijwillig of verplicht? Is de toepassing van de maatregel gepersonaliseerd of gestandaardiseerd? Worden de afspraken geformaliseerd of niet, is er een contract of niet? Ook de financiële implicaties kunnen verschillen: is deelname voordelig voor betrokkenen, financieel neutraal of nadelig? Tenslotte kunnen we nagaan of het gaat om activering van de uitkeringstrekkers of van de uitkering, al is dit laatste eerder een formeel onderscheid. Men ook kan de fundamentele opties achter de maatregelen ontleden: vanuit welk ideologisch kader vertrekt de maatregel, wat is de finaliteit?

6.2. De nood aan beoordelingscriteria

De variëteit in maatregelen die onder de activeringsnoemer vallen maakt dat men niet in zijn algemeenheid kan zeggen of dé sociale activering nu een gunstige of ongunstige trend vormt in het armoede- of werkgelegenheidsbeleid. Het gaat veeleer om de vraag wanneer welke elementen bij de verschillende maatregelen een rol spelen en welke evolutie zich onderliggend afspeelt. Het komt er op aan om vanuit de verschillende kenmerken criteria te formuleren voor de beoordeling van activeringsmaatregelen en -voorstellen. Ze specificeren de randvoorwaarden om tot een sociaal wenselijke vorm van activering te komen. Het denken hierover staat nog in de kinderschoenen. Wat volgt is een eerste aanzet voor een duidelijker indeling en beoordeling van de huidige activeringsmaatregelen. We suggereren daarbij zeven beoordelingscriteria om na te gaan of de activeringsmaatregelen bijdragen tot een verbetering van de sociale positie en van de handelingsmogelijkheden van de steuntrekker.

1. Zijn de activeringsmaatregelen ingebed in een ruimer, structureel beleid ter bestrijding van armoede en sociale uitsluiting of gaat het om maatregelen die zich richten op het beheersen van de gevolgen ervan?

We menen dat activeringsmaatregelen enkel kunnen bijdragen tot een vermindering van de sociale problemen wanneer ze onderdeel vormen van een beleid dat gericht is op het terugdringen van armoede, werkloosheid en ongelijkheid, op het realiseren van sociale grondrechten voor iedereen. Meer specifiek verstaan we hieronder een beleid dat zich richt op voldoende volwaardige arbeidsplaatsen, op een versterking van het sociaal en cultureel kapitaal waarover de geactiveerden beschikken, op een voldoende herverdeling van macht in de maatschappij.

2. Bieden de activeringsmaatregelen aan de betrokkenen een perspectief op doorstroming of op blijvende integratie, of gaat het om tijdelijke activeringsinitiatieven?

Wanneer activeringsmaatregelen enkel tijdelijk ingrijpen, waarbij de betrokkenen na enkele maanden weer in de oude situatie verzeilen of waarbij hun enige perspectief op lange termijn bestaat uit niet als volwaardige beoordeelde

arbeidsactiviteiten voor de rest van hun leven, dan bieden zij geen structureel alternatief.

3. Zijn de activeringsmaatregelen gebaseerd op respect voor de armen en steuntrekkers, of vertrekken ze vanuit de visie dat de uitkeringsstelsels vooral aanleiding geven tot misbruik of tot een zich nestelen in de uitsluiting?
Wie vertrekt vanuit een individueel schuldmodel, kan enkel tot disciplinerende initiatieven komen, die bovendien tot een verdere stigmatisering van de betrokkenen leiden. Enkel maatregelen die vertrekken vanuit kennis van en respect voor de situatie van de betrokkenen, en die sociale uitsluiting als een maatschappelijke problematiek erkennen, bieden perspectief op een structureel alternatief.

4. Gaan de activeringsmaatregelen uit van vrijwilligheid of worden de betrokkenen verplicht geactiveerd?

Activering moet gericht zijn op kansen en stimuleren geven. Mensen kunnen wel aangesproken worden of uit hun isolement gehaald. Een verplichting lijkt ons echter onwenselijk, omdat het statuut van de uitkeringstrekker dan (verder) wordt verzwakt. De spanning tussen emanciperende maatregelen of louter disciplinerende initiatieven is hier het duidelijkst. We pleiten voor een positieve vrijheidsnotie (Leroy, 1997), voor een zoeken naar maatregelen waarbij werklozen worden gestimuleerd tot een maximale autonomie, eerder dan voor een activerend werkgelegenheidsbeleid dat werkt met steeds meer verboden en geboden, en waarvan de controle op de naleving enkel kan worden betaald door een toenemend aantal schorsingen.

5. Is er sprake van het bieden van kansen en aanzetten (het werken met zogenaamde "incentives"), of zijn sancties voor niet-deelname ingebouwd?

Aansluitend is er de vraag wat voor de steuntrekkers de financiële consequenties zijn van deelname of niet-deelname aan activeringsmaatregelen. Schrappen van de uitkering bij niet-deelname is niet wenselijk: zeker in het bijstandsbeleid pleiten we voor een onvoorwaardelijke minimumuitkering (Geldof, Luyten, Van Ruymbeke, 1998). Het financieel stimuleren van

participatie biedt een alternatief: een brede waaier aan incentives kan zo worden uitgewerkt.

6. Zijn de activeringsmaatregelen voldoende administratief en sociaal omkaderd of verzeilen ze opnieuw in een meer gestandaardiseerde aanpak?
Activering is een arbeidsintensief proces wat de begeleiding betreft. Het heeft weinig zin om vormen van formeel gepersonaliseerde integratiecontracten in te voeren, wanneer personeelsgebrek op een sociale dienst uiteindelijk leidt tot een louter administratieve afhandeling met voorgedrukte formulieren als "persoonlijk" traject?

7. Zijn de activeringsmaatregelen gericht op een toeleiding naar de arbeidsmarkt of stimuleren ze meerdere vormen van sociale integratie, ook buiten de arbeidsmarkt?

Activeringsmaatregelen moeten er toe bijdragen dat mensen zich maatschappelijk nuttig kunnen maken of voelen, dat ze zich geïntegreerd weten. Volgens de enge visie kan dit alleen via de arbeidsmarkt. Ruimer bekeken kan men zoeken naar andere wegen dan alleen via loonarbeid om tot sociale integratie te komen. De sociale netwerken van de betrokkenen moeten erdoor worden versterkt. Dat leidt dan wel niet tot de eventueel gewenste budgettaire besparingen inzake werkloosheid of bijstand. Sommige Nederlandse maatregelen van sociale activering worden in een aantal gemeenten zo toegepast dat sociaal zinvolle activiteiten buiten de arbeidsmarkt eveneens worden gestimuleerd.

6.3. De nood aan een publiek debat omtrent sociale activering

De aangehaalde evaluatiecriteria vormen een eerste aanzet om de veelheid aan activeringsmaatregelen te beoordelen. Vanuit een analyse van de aparte maatregelen (zie Vranken, Geldof, Van Menxel, 1997: 208-213) moet vervolgens een analyse plaatsvinden waarbij het gehele activeringsbeleid onder de loupe wordt genomen.

De evaluatiecriteria zijn slechts een aanzet voor deze discussie. Ze moeten verder worden verfijnd en er moet een consensus komen over de uitgangspunten die erin vervat zitten. We benaderen werkloosheid en armoede immers niet als een probleem van de individuele steuntrekkers,

maar als een structureel en maatschappelijk probleem waarvan bepaalde groepen de slachtoffers worden. De voorgestelde evaluatiecriteria vertrekken vanuit het belang van de zwaksten in de maatschappij.

Een grondig debat over het zich ontwikkelende activeringsbeleid is noodzakelijk: het gaat om een wetenschappelijk, maatschappelijk en politiek debat. Activeringsmaatregelen houden immers beloften in om uitsluiting te bestrijden, in zoverre ze aansluiten bij het activeringsdenken in de welzijnsector of voor zover het gaat om het realiseren van sociale grondrechten. Maar zonder sociaal te verantwoorden evaluatiecriteria dreigt het hele activeringsverhaal een zoveelste variant te worden van een aanpak waarbij de schuld voor armoede en werkloosheid in de schoenen van de armen en de werklozen wordt geschoven: 'blaming the poor' als uiterste consequentie van een individualiserende aanpak van structurele maatschappelijke problemen. In dat geval wordt sociale activering een verhaal van normering, disciplineren en uitsluiting.

Een intenser maatschappelijk debat hierover is dan ook dringend noodzakelijk. De Nederlandse socioloog Raf Janssen pleit vanuit de Nederlandse bewegingen van uitkeringstrekking voor de kunst van het "afhoudend inspelen": het afhouden van de disciplinerende en culpabiliserende beleidsingrepen, en terzelfdertijd creatief inspelen op de kansen die sommige activeringsmaatregelen bieden om te werken aan grotere sociale integratie, gekoppeld aan het (verder) verbreden van ons arbeids- en integratieconcept (Van Klaveren, Janssen, 1997).

7. Een pleidooi voor meer structurele oplossingen

De veelheid aan maatregelen (inbegrepen administratieve ingrepen en schorsingen), banenplannen en activeringsmaatregelen leiden tot een schijnbare beheersing van de werkloosheidscijfers. De werkloosheid zelf blijft op een zeer hoog niveau. De werkloosheidsverzekering zorgt ervoor dat uitsluiting van de arbeidsmarkt niet meteen tot armoede leidt, al blijft één werkloze op vier toch bestaansonzeker na het ontvangen van de uitkering. Het enthousiasme waarmee het activeringsdiscours wordt onthaald en de waaier aan activerende maatregelen doen

geen afbreuk aan de vaststelling dat een perspectief op termijn ontbreekt. Bij het huidige sleutelen aan de arbeidsmarkt blijft volledige tewerkstelling een theoretische finaliteit; in de praktijk lijkt deze reeds lang verlaten.

Er is sprake van een paradox. Door de centrale plaats die loonarbeid in onze westerse maatschappij heeft verworven, heeft de integratiefunctie van loonarbeid aanzienlijk aan belang gewonnen. Niet alleen de ontwikkelingen aan de vraagzijde, maar ook deze verwachting ten aanzien van betaalde arbeid vanuit de aanbodzijde hebben jobs tot een schaars goed gemaakt. Het toegenomen belang van jobs als middel tot sociale integratie leidde er als keerzijde toe dat sociale uitsluiting van diegenen die geen plaats meer op de arbeidsmarkt hebben, eveneens is toegenomen. Loonarbeid werd meer dan ooit tegelijk een bron van integratie en uitsluiting. Hoe deze paradox overstijgen?

Op het einde van de 20ste eeuw vereist ons omgaan met loonarbeid een drastische herdenking. Een pleidooi voor fundamentele en structurele ingrepen blijft nodig. Een aanzet vormt het programma van de Groep van Leuven, een vijf-sprongen-programma ter bestrijding van de werkloosheid op basis van het Verdrag van Leuven (Kiekens, Velleman, 1997). Er wordt in de tekst een streefcijfer inzake werkloosheid vooropgesteld: het doel is een werkloosheidsdaling tot 3 à 5% tegen 2003. De ondertekenaars (politici van verschillende partijen, werkgevers en werknemers) erkennen "zonder afbreuk te doen aan de inspanningen op de onderscheiden beleidsniveaus en zonder de onderlinge meningsverschillen te ontkennen" dat de huidige inspanningen om de werkloosheid te doen dalen, *niet* volstaan. Zij bepleiten het gelijktijdig hanteren van zeven strategieën: een verhoging van het volume arbeid door duurzame economische groei, een betere spreiding van de beschikbare arbeid door arbeids-herverdeling, een aanpassing van de economische structuren (waaronder de loonkosten), een hervorming van de sociale zekerheid en een andere financiering ervan, ontwikkeling van nieuwe vormen en sectoren van werkgelegenheid — zeker inzake de dienstenwerkgelegenheid — een omzetting van zwart en grijs werk naar witwerk en tenslotte de verdere uitbouw van scholing en vorming.

Het programma van de Groep van Leuven is verre van bevredigend, maar mocht het gerealiseerd worden, dan ligt de lat reeds hoger dan bij de mix van bestaande maatregelen. Anderen kiezen resoluter voor vernieuwende ingrepen, zoals Dirk Diels (1996) in zijn boek "Ondergesneeuwde sporen: een andere visie op arbeid en burgerschap". Het meest verregaande blijven de voorstellen voor een basisinkomen, waarvan sommigen wijzen op te verwachten positieve effecten voor de arbeidsmarkt (zie bv. Van Trier, 1993; 1995: 592). Het gaat (nog) niet om concrete beleidsvoorstellen, maar wel een sociaal-ethische reflectie over arbeid en burgerschap, met een sterk pleidooi voor arbeidsherverdeling als middel voor een opwaardering van autonome arbeid en zorgarbeid. Het zijn pleidooien voor structurele alternatieven voor de huidige crisis op de arbeidsmarkt. Ze hebben met elkaar gemeen dat ze niet alleen een einde willen maken aan de

sociale uitsluiting van een groot deel van de bevolking. Ze verzetten zich evenzeer tegen de perspectiefloosheid die vandaag in het (beleids-)denken omtrent arbeid lijkt te overheersen. Het activeringsverhaal lijkt dat perspectief alvast onvoldoende te kunnen bieden.

Bronvermelding

De bijdrage bouwt verder op de teksten over sociale activering in het "Jaarboek Armoede en Sociale Uitsluiting 1997" van Jan Vranken, Dirk Geldof en Gerard Van Menxel (ACCO, Leuven/Amersfoort, 1997, 406 p.). Op basis hiervan organiseerde de onderzoeksgroep CASUM van de Universiteit Antwerpen op 28 november 1997 een colloquium omtrent "Activering in het bijstand-, werkgelegenheids- en welzijnsbeleid: disciplineren of integratie?". Met dank aan Jan Vranken, Gerard Van Menxel en Walter Van Trier voor hun opmerkingen en correcties.

Bibliografie:

ANDRIES, M., 1997, De activerende verzorgingsstaat: van 'welfare' naar 'workfare? Ontwikkelingen in België en in de Verenigde Staten, in: Tijdschrift voor Sociale Wetenschappen, 42(2), p. 119-145.

AXINN, J., STERN, M., 1988, *Dependency and poverty. Old problems in a new world*, Lexington: Lexington Books.

BECK, U., 1986, *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*, Frankfurt am Main: Suhrkamp.

CANTILLON, B., I. MARX, 1995, *Naar een sociaal doelmatig tewerkstellingsbeleid*, Brussel: Koning Boudewijnstichting/CSB.

DE RYNCK, F. (Ed.), 1996a, *Evaluatie van aspecten van het urgentieprogramma in de grote steden*, Brussel: Koning Boudewijnstichting.

DE RYNCK, F., 1996b, *Het sociaal impulsfonds: decentralisatie dubbelzijdig bekeken*, p. 221-229, in: *Armoede en sociale uitsluiting. Jaarboek 1996*, J. VRANKEN, D. GELDOF, G. VAN MENXEL. Leuven/Amersfoort: ACCO.

DE SWAAN, A., 1989, *Zorg en de staat. Welzijn, onderwijs en gezondheidszorg in Europa en Verenigde Staten in de nieuwe tijd*, Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker.

DEAN, H., P. TAYLOR-GOOBY, 1992, *Dependency Culture*, New York: Harvester Wheatsheaf.

DIELS, D., 1996, *Ondergesneeuwde sporen. Een andere visie op arbeid en burgerschap*, Leuven/Amersfoort: ACCO.

FRET, L., 1997, *Sociale activering: een weg naar sociale integratie en/of sociale uitsluiting? Een rondetafelgesprek*, in: *Alert* jrg. 23, nr. 4, p. 16-45.

GELDOF, D., 1997, *Blijvende uitsluiting en armoede: een onaantvaardbare toestand*, in: *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, jrg. 88, nr. 11, p. 943-961.

GELDOF, D., 1997, *Het sociale in de risicomaatschappij. Over de essays van Ulrich Beck*, *ALERT*, jrg. 23, nr. 4, p. 70-79.

GELDOF, D., 1998, *Het activeringsdebat gaat verder*, in: *ALERT*, jrg. 24, nr. 1, p. 46-54.

- GELDOLF, D., D. LUYTEN, M. VAN RUYMBEKE, 1998, 20 jaar OCMW's: een aanzet tot evaluatie van hun rol in de armoedebestrijding, met bijzondere aandacht voor het bijstandsbeleid, p. 23-42. In: Vranken, J., Vanhercke, B., Carton, L. m.m.v. Van Menxel, G. (red.), 20 jaar OCMW. Naar een actualisering van het maatschappijproject. Gemeenschappelijke Gemeenschapscommissie van Brussel-Hoofdstad, Leuven: Acco.
- GELDOLF, D., 1998, *New activation policies: promises and risks*, in: M. HEIKKILÄ (Ed.), *Linking Welfare and Work*, Dublin: European Foundation for the improvement of Living and Working Conditions. (te verschijnen)
- HUBEAU, B., 1995, *De doorwerking van de sociale grondrechten in de Belgische grondwet: over de maximalisten en de minimalisten*, p. 157-166, in: *Armoede en sociale uitsluiting. Jaarboek 1995*, J. VRANKEN, D. GELDOLF, G. VAN MENXEL. Leuven/Amersfoort: ACCO.
- JANSSEN, R., 1990, *Armoede of soberheid. De verarming van mens en milieu als nieuwe sociale kwestie*, Utrecht: Commissie Oriënteringsdagen.
- KATZ, M., 1990, *The undeserving poor. From the war on poverty to the war on welfare*, New York: Pantheon Books.
- KIEKENS, A., VELLEMAN, 1997, *Vijf-sprongen-programma van de groep van Leuven ter bestrijding van de werkloosheid, op basis van het Verdrag van Leuven*, Brussel: Welzijnszorg.
- LAMMERTYN, F., 1996a, *De activerende verzorgingsstaat, sociaal integratiecontract en OCMW*, in: *OCMW-Visies*, p. 67-74.
- LAMMERTYN, F., 1996b, *Twintig jaar OCMW*, p. 187-208, in: *Armoede en sociale uitsluiting. Jaarboek 1996*, J. VRANKEN, D. GELDOLF, G. VAN MENXEL. Leuven/Amersfoort: ACCO.
- LEROY, F., 1997, *Van dobgeld naar jobgeld. Werk-uitkeringen voor een activerend arbeidsmarktbeleid*, in: *Nieuwsbrief van het Steunpunt Werkgelegenheid Arbeid Vorming*, jrg. 7, nr. 4, p. 46-55.
- MURRAY, C., 1984, *Losing ground: American social policy, 1950-1980*, New York: Basic Books.
- ROSANVALLON, P., 1995, *La nouvelle question sociale. Repenser l'Etat-providence*, Paris: Editions du Seuil.
- TIJDSCHRIFTVOOR ARBEID EN BEWUSTZIJN, 1997, *Sociale activering (themanummer)*, 314, Utrecht: Uitgeverij Jan Van Arkel.
- TIJDSCHRIFTVOOR DE SOCIALE SECTOR, 1996, *Sociale activering: special*. Nr. 5.
- VAN KLAVEREN, I., R. JANSSEN, 1996, *De kunst van het afhoudend inspelen. Uitkeringsgerechtigdenorganisaties en het beleid van sociale activering*, Utrecht: CISO.
- VAN MENXEL, G., D. GELDOLF, 1997, *De schaduwzijde van de armoede in België: extreem gemarginaliseerden en lokaal sociaal beleid*, in: *Sociale Interventie* jrg. 6, nr. 2, p. 98-113.
- VAN MENXEL, G., D. GELDOLF, M. ANDRIES, 1997, *Het bestaansminimum: feiten, cijfers en ontwikkelingen*, in: *Welzijnszorg (Welzijnszorg, OCMW)*.
- VAN TRIER, W., 1993, *Volledige werkgelegenheid, het dilemma van de vakbeweging en het basisinkomen*, pp. 341-368, in: K. BOEY, T. VANDEVELDE, J. VAN GERWEN (Eds.), *Een prijswaardige economie: een ethische visie*, Antwerpen: UFSIA Centrum voor ethiek/IBK.
- VAN TRIER, W., 1995, *Basisinkomen*, p. 587-618, in: M. DESPONTIN, M. JEGERS (Eds.), *De sociale zekerheid verzekerd? Referaten van het 22ste Vlaams Wetenschappelijk Economisch Congres*, Brussel: VUBPRESS.
- VLAAR, P., 1994, *Activerend welzijnsbeleid moet de centrale missie zijn. Het sociaal-cultureel werk in de jaren negentig*, in: *Tijdschrift voor de Sociale Sector*, nr. 10, p. 10-13.
- VRANKEN, J., D. GELDOLF, 1992, *Armoede en sociale uitsluiting. Jaarboek 1991*, Leuven/Amersfoort: ACCO.
- VRANKEN, J., D. GELDOLF, G. VAN MENXEL, 1997, *Armoede en sociale uitsluiting. Jaarboek 1997*, Leuven/Amersfoort: ACCO.
- WILSON, W., 1989, *The ghetto underclass: social science perspectives*, Newbury Park: Sage.
- WILSON, W., 1990, *The truly disadvantaged, the inner city, the underclass and public policy*, Chicago: University of Chicago Press.